

UOT:908(479.24).

**XIV-XVII ƏSRLƏRDƏ ŞİMALİ AZƏRBAYCANDA ŞƏHƏR
İSTEHKAM TİKİLİLƏRİ***İsayeva Könül**AMEA Gəncə Bölməsi Diyarşünaslıq İnstitutu**gdu-tc-az-tarixi@mail.ru*

Xülasə: Məqalədə XIV-XVII əsrlərdə Şimali Azərbaycan ərazisində şəhər istehkam tikililəri tədqiq edilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, bu dövrdə ölkəmizdə siyasi hakimiyyətdə olan rejimlər müxtəlif tipli qalalar inşa etmişlər. Şəhər tikililəri daha çox yadelli basqınlarına qarşı güclü müdafiə qurğuları idi. Tədqiqatçılar aparılan arxeoloji qazıntıların nəticəsində belə qənaətə gəlmişlər ki, bu tikililər Azərbaycan xalqının qiymətli memarlıq kompleksləridir. Həmin müdafiə sistemləri dağıntılara məruz qalmış, bununla belə təmir bərpa işləri aparılmışdır. Arxeoloji qurğularda diqqəti cəlb edən xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, onlardan uzun müddət sığınacaq kimi istifadə etmək olardı. Bəzi hallarda tikililər yaşayış vasitələrinə çevrilirdi. Arxeoloqlar bu məsələlər də ciddi diqqət yetirmiş, ayrı-ayrı külliyyatlarda tophum halında həsr etmişlər. Həmin sənədlər dəyərli məktəblər kimi elm xarakterli işlərin istihad qaynaqlarındandır. Məhz, apardığımız tədqiqat işində göstərdiyimiz mənbələr nəzərə alınmışdır.

Açar sözlər: Şəhər, Qala, Şimal, Azərbaycan, Tikili**Ключевые слова:** Город, Замок, Северный, Азербайджан, Здание.**Key words:** City, Castle, Northern, Azerbaijan, Building, Annota.

Məlumdur ki, XIV-XVII əsrlərdə Şimali Azərbaycanın ayrı-ayrı regionları istehkam tikililəri ilə zəngindir. Bu baxımdan indiki Beyləqan şəhərinin yerində, Örenqala adlı yerdə aparılan qazıntı işlərinin nəticələri böyük maraq doğurur. Əhmədov Q.M. “Orta əsr Beyləqan şəhəri” əsərində toplanan məlumatlar ciddi faktyotları təsdiq edir. Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, şəhristan ümumilikdə 14 hektar sahəni əhatə etmişdir. 33 bürcə möhkəmləndirilmiş kiçik qala divarlarının hündürlüyünün 7 m-dən yüksək olduğu etimal edilir. (3;88-89)

Araşdırılan dövrdə monqol dağıntılarını tamamilə aradan qaldırmaq məqsədilə Əmir Teymur çoxlu sayda müdafiə qalaları tikdirmişdir. Bu qalalardan ölkədə baş verən üsyanarı yatırımaq üçün də istifadə edilirdi.

XIV əsrin sonu- XV əsrin əvvəllərində Əmir Teymurun Azərbaycana yürüşləri zamanı onun əmri ilə Beyləqan şəhərinin ətrafında uzunluğu 1600 m, eni 7 m, hündürlüyü 10 m olan istehkam inşa edilmişdir. (4;166)

Göstərilmişdir ki, arxeoloji qazıntılar nəticəsində öyrənilən şəhərlərdən biri də Qəbələ idi. Əldə edilmiş məlumatlar şəhərin müdafiə sistemi ilə bağlı ciddi fikir söyləməyə imkan verir. Şəhər qala divarları təxminən XVI əsrin sonunadək müdafiəni təmin etmişdir. Sonradan Covurluqayın şəhərin şərq tərəfini yuması nəticəsində bütün şəhər boyunca dərin yargan əmələ gəlmişdir. Qalanın şərq divarının yenidən inşa olunmasına ehtiyac duyulduğundan onun şimal-şərq tərəfində dairəvi bürc tikilmişdir. (1;222-223)

Arxeoloji qazıntılarla tədqiq edilən şəhərlərdən biri də Şəki şəhəridir. Tarixi məlumatlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, Şəki hələ eramızdan əvvəl VII əsrdə Qara dənizin şimal sahillərindən cənubi Qafqaza, o cümlədən ölkəmizə köç etmiş sak tayfalarının adı ilə bağlıdır. Şəhərin müxtəlif istehkam qalaları olmuşdur və onlardan biri də “Gələsən-Görəsən” qalasıdır.

İstehkam qalaları arasında “Gələsən-Görəsən” qalası da öz əhəmiyyətinə görə fərqlənən qalalardandır. Qala haqqında A.Bakıxanov özünün “Gülüstanı İrəm” əsərində bəhs edir (2). Vurğulanmalıdır ki, qalada arxeoloji işlər geniş xarakter almasa da, çoxlu sayda yaşayış evlərinin qalıqları, inşaat materialları, qab qırıqları və digər maddi-mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdir. Ümumiyyətlə, qala sarsılmaz istehkam tikilisində çevrilmişdir. Bu istiqamətdə gələcəkdə də tədqiqatların aparılması vacibdir.

Tədqiq edilən dövrdə digər istehkam tikililərinə də öyrənilmişdir. Təbii ki, müdafiə istehkamları arasında Bayıl qəsri də mühim yer tutur. Qəsrdə dair dövrümüzədək ciddi tədqiqatlar aparılmışdır.(5)

Aparılmış tədqiqatlardan məlumat əldə etmək olur ki, Şirvanşahlar sarayının I mərtəbəsinə də Bayıl qəsrinə dair ekspozisiya vardır. Məhz, həmin ekspozisiya vasitəsilə qəsrin tarixinə dair ciddi fikir söyləmək olar. Belə ki, qəsrə dörd böyük qüllə və on kiçik qüllə vardır. Hər bir qüllədə bir döyüşçü olduğunu təsdiqləmək olar. Qəsrə bağlı yekun olaraq onu demək mümkündür ki, tikili uzun formalı plana uyğun olaraq inşa edilmiş həmin dövrün istehkam tikililəri sırasındadır.

Orta əsrlərdə şəhər istehkamı tikililərinə Şamaxı şəhərində də rast gəlinmişdir. Şəhərdə arxeoloji qazıntı işlərinin yekunları H.Ciddinin “Средневековый город Шамaxe” əsərində toplanmışdır. Əsərdə qeyd edilir ki, şəhərin II, III, IV və V qazıntı sahə narıncıqala, I,VI, VII qazıntı sahələri isə şəhristan cənub və şərq hissələrində mədəni təbəqənin orta əsr qatlarının tədqiqi üçün əhəmiyyətli olmuşdur. (7;31)

Qeyd etmək vacibdir ki, Gəncə şəhəri də istehkam tikililəri ilə zəngin idi. Qala divarlarının arasından arxeoloqlar onun üç qatdan ibarət olduğunu aşkarlamışlar. Birinci qala divarları düzbucaqlı formaya malik olmaqla yarım dairəvi bürclərlə möhkəmləndirilmişdir. İkinci qala divarları isə daha böyük ərazini əhatə edir. Qala divarlarını arasında İmamxadə qəbiristanlığı yerləşir.

Üçüncü qala divarları isə dəmir yolu yaxınlığında kəsilir, daha sonra iki təpə yaxınlığından keçən ikinci qat qala divarına doğru yaxınlaşır. Daha sonra həmin divar düz xətt boyunca 300 metrədən artıq Şimala doğru irəliləyərək bir qədər Qərbə, daha sonra Şimala doğru burularaq Qərbə döndür və İmamxadə türbəsinin əhatə edən divarlara çatır. Qala şəhərin bu hissəsində bir-birinə qarışmış çoxlu sayda divar qalıqları görünməkdədir. Həmin divarlar müxtəlif ölçü və səviyyədə olan meydanlar əmələ gətirirlər. (6;25)

Beləliklə, XIV-XVII əsrlərdə Şimali Azərbaycanda istehkam tikililəri məqaləsini tamamlayaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, tədqiq edilən dövr daxili və xarici ziddiyyətlərin kəskinləşdiyi bir mərhələ olmuşdur. İstehkam tikililərinin inşası da tarixi şəraiti məntiqi nəticəsi idi. Təbii ki, bu istiqamətdə gələcəkdə də tədqiqatların aparılması vacib məsələlərdəndir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan arxeologiyası. Altı cild. VI cild. Bakı “Şərq-Qərb”, 2008, səh.632
2. A.Bakıxanov “Gülüstanı-İrəm” Bakı, “Azərbaycan SSREA”, 1951, səh.256
3. Q.M.Əhmədov “Orta əsr Beyləqan şəhəri” Bakı, “Elm”, 1979, səh.197
- 4.N.Əliyev “Qədim dövr və Orta əsrlərdə Azərbaycan müdafiə istehkamı qurğularının tarixi” Bakı, “Afpoliqraf”, 2020, səh.608
5. C.Qiyasi Azərbaycan. Qalalar. Qəsrlər. Bakı “İnterturan” 1994, səh.264
6. Джафарзаде И.М. Историко-археологический очерк Старой Гянджи, Баку Изд-во АН Азерб. ССР 1949, 103с.
- 7.Джадди Г.А. Средневековый город Шемаха, Баку «ЭПМ» 1981, 176с.
8. Здания городской архитектуры Северного Азербайджана в XIV–XVII веках

ГОРОДСКИЕ СТРОЕНИЯ В СЕВЕРНОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ В XIV-XVII ВЕКАХ

Исаева Конуль

Резюме

В статье исследовании фортификационные постройки отмечено что, эти постройки изучались археологами. Высказаны разные мнения, сделаны разные выводы, это очень важные вопросы.

THE GRAND CITY BUILDINGS IN NORTH AZERBAIJAN IN XIV-XVII CENTURIES

Isayeva Konul

Summary

In the article on the study of fortification buildings, it is noted that these buildings were studied by archaeologists. Different opinions have been expressed, different conclusions have been drawn, these are very important issues.

Rəyçi: dosent Elnur Həsənov

Daxil olma tarixi 23 may 2024-cü il